

РЕЦЕНЗИЯ

изготвена от проф. дпсн **ЙОАНА ДИМИТРОВА ЯНКУЛОВА**
Специалност Психология, Философски факултет
СУ „Св. Климент Охридски“, гр. София

ОТНОСНО: рецензиране на дисертационен труд на тема „*Преодоляване на агресията и агресивното поведение в начална училищна възраст*“ и публична защита за придобиване на ОНС „Доктор“

Област на висше образование - 3. Социални, стопански и правни науки
Професионално направление - 3.2. Психология
Научна специалност - Педагогическа и възрастова психология

Автор на дисертационния труд - **СИМОНА ВАСИЛЕВА НИКОЛОВА**
докторант на самостоятелна подготовка на обучение към Катедра „Психология“
Философски факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград

I. Документи по обявения конкурс

Тази рецензия е изготвена съобразно заповед № 218/ 31.01.2020 г. на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. За участие в конкурса са приложени документи, които са в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ, Правилника за прилагането му и Вътрешните правила за развитието на академичния състав в ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. На страниците на автореферата е представен списък с публикации по темата на дисертацията, като общият им брой е 8, а самостоятелно подготвените от С. Николова са 6.

II. Описание и съдържателен анализ на дисертационния труд

Темата за агресията е доста широко изследвана в социалните науки, в частност и в психологията. Въпреки известните теоретични постановки и натрупания емпиричен материал до момента, тази тема продължава да е актуална и злободневна, което означава, че тя се нуждае от допълнителни изследвания. В тази връзка смятам, че изборът да се изучава темата за агресията в начална училищна възраст (НУВ) е изключително сполучлив. Именно тогава е много благоприятно да се започне с превенция и психокорекция както за решаване на текущи проблеми, така и за осигуряване на дългосрочен положителен ефект върху поведението на малките ученици. Приятно впечатление прави факта, че в дисертацията е направен анализ на актуалната училищна ситуация от психологическа гледна точка, като са предложени и конкретни решения за справяне с агресивните прояви. Представеното в рамките на дисертационния труд научно знание може да бъде изключително полезно за провеждането на политики, насочени към ясно разпознаване на агресията, превантивни дейности за недопускането ѝ и психокорекционна работа с оглед успешното справяне с проявите на този феномен в образователна среда.

По отношение на дисертационния труд може да се посочи, че в структурно-техническо отношение той е в общ обем от 245 стр. и съдържа увод, който обаче не е отразен в съдържанието, три глави с множество отделни подтеми, дискусия, препоръки, приноси, литература (наречена библиография) и приложения. В списъка от литературни

заглавия са включени множество източници (159), като 81 от тях са на кирилица (български и руски език) и 78 на латиница (английски език). Всички заглавия отразяват постиженията на психологията по изследваната тема през последните 20 години. В „Приложения“ са публикувани използваните научноизследователски инструменти, както и снимки с участниците и материали от работата с тях.

В съдържателен план дисертацията започва с увод, подчертаващ актуалността и приложно-практическата значимост на проблема за агресията и неблагоприятните последици от нея в училищна среда.

На страниците на първа глава - „Теоретична част“, която е по-добре да има конкретно научно, а не толкова общо заглавие, теоретично се осветлява и анализира понятието за агресия от гледна точка на различни теории (психоаналитична, фрустрационна, теория за социалното научаване), като е направен и опит за диференцирането ѝ от други сродни конструкти (агресивност, агресивно поведение, агресивно разстройство в поведението, агресивна активност). В хода на изложението се открива информация за психологическите предпоставки и конкретните форми на агресивната активност в начална училищна възраст¹, представя се връзката агресия-тормоз, извеждат се формите на агресия, засяга се темата за кибер-агресията. После е отделено място на индивидуално обусловените фактори за развитие на агресивността през началните училищни години, като се обсъжда и влиянието на други социализиращи фактори, каквито са семейството, училището, медиите.

В първа глава се поставя и се обсъжда темата за психокорекцията и превенцията на агресивното поведение. Много добре е изяснена и е подходящо графично илюстрирана структурата на психокорекционната работа с агресивни деца в термините на Т. Смирнова. Доста място се отделя на терапевтичната програма на Ф. Петерман и У. Петерман за работа с агресивно поведение в НУВ, в която са включени и структурирани консултации с родители. Струва ми се, че тази информация трябва или да е в отделна подглава, или да е в по-сбит вид, още повече, че програмата е представена във всичките ѝ детайли в книга, написана от тези специалисти и публикувана в България.

В обобщение може да се посочи, че в първа глава (от с. 9 до с. 103) се открива разнообразна научна информация, с помощта на която се представя и задълбочено се анализира от психологическа гледна точка проблема за агресията сред най-малките ученици. Струва ми се, че цялата тази полезна научна информация би могла да бъде разпределена по-добре например в две отделни теоретични глави, като това би помогнало за по-доброто ѝ структуриране, както и за по-категоричното изясняване и разграничаване на представените понятия. Прави впечатление също така, че имената на чуждестранните автори, които се цитират в дисертационния труд, са запазени в оригинал (т.е. на английски език). Когато обаче става дума за научен текст, където се изисква прецизност, подобна информация би трябвало да бъде преведена на български език, а в скоби да се изпишат имената на авторите на съответния чужд език.

Повече за дизайна, методологията и организацията на самостоятелно проведените емпирични изследвания се разбира от втора глава. Тя стартира с представянето на основната цел на изследването („да се разработи и апробира авторски „Модел за диагностика и превенция на агресивността при ученици от начална училищна възраст“, с. 104), която обаче би могла да бъде леко трансформирана, за да звучи по-близко до научните цели. Например целта би могла да бъде свързана с усилията да се научи повече за спецификата на агресивността при малките ученици, като въз основа на събраните данни и обработените резултати, да се разработи и апробира авторски модел. След това в текста следват допълнителни научноизследователски цели (тази думата се пише слято

¹ По-нататък в текста вместо начална училищна възраст ще се изписва съкратеното НУВ.

– виж Правописен речник²), свързани с извършването на различни дейности като: създаване на концептуален модел, процедура за отчитане на агресивността в поведението с помощта на различни научни инструменти, апробация на авторска програма за формиране на специфични компетенции за преодоляване на агресията, както и отчитане на нейната ефективност спрямо целите на психокорекцията и психопревенцията.

По отношение на изследваните лица е посочено, че са обхванати 130 ученика на възраст 9-11 год. от три училища в гр. Благоевград, като много прецизно са спазени и пунктуално са описани отделните етапи на цялата процедура по провеждането на изследванията с тях.

По-нататък следват изследователските хипотези, като при формулирането на основната от тях, е отразен стремежът на С. Николова да създаде авторски модел за диагностика и превенция на агресивността. В подкрепа на основната хипотеза са представени допълнителни хипотези, с които се цели да се проверят различни допускания, а именно: дали има статистически значимо влияние на независимата променлива пол върху агресивната активност на изследваните лица; дали съществуват връзки между агресия и депресия, както и между вербална и телесна агресия и в каква посока и с каква сила са те; дали има различия в оценките на родители и учители по повод на агресивната активност на учениците и доколко съдържанието на авторската програма за самооценъчни и комуникативни компетенции може реално да помогне за преодоляването на агресията в НУВ.

За постигането на целите и за проверка на работните хипотези е използван разнообразен научноизследователски инструментариум. С помощта на специално създадени анкетни карти са проведени анкети с родители и учители. От отговорите им може да се разбере повече за особеностите в поведението на учениците в семейна и училищна обстановка, както и за разминавания в изразените от тях мнения. Проведено е също така наблюдение, като резултатите от него свидетелстват и за актуалното поведение на учениците, и за настъпилите промени още на формиращия етап. Приложени са още тест на Бъс-Дюрки за изследване на агресията (адаптация на Ив. Карагъзов, 1998), въпросник за агресия и депресия в НУВ (Батоева, Попов, Драголова, 2007), проективна методика „Кактус“ (М. Панфилова). Извършен е и психолого-педагогически експеримент в реални училищни условия, като са описани отделните етапи от неговото осъществяване и конкретно извършените изследователски дейности.

На констатиращия етап е реализирана първична психодиагностика на обхвата на актуалната агресивност, като са обособени две групи изследвани лица (основна и контролна). На този етап са проведени също така анкети с родители и учители, направени са проучвания сред учениците с тест, въпросник и проективна методика. На същинския етап е приложена на практика специално разработената програма за формиране на самооценъчни и комуникативни компетенции за преодоляване на агресията с конкретните ѝ компоненти и съдържащите се в нея приложно-практически ориентирани задачи. На това място в текста може да се види и подробно тематично планиране на формиращия етап, което може да бъде изведено в края като приложение. Има също така описания на заключително-сравняващия и на обобщаващо-отчитащия етап от извършения психолого-педагогически експеримент. Цялата тази информация свидетелства за голямо богатство и разнообразие от реално и самостоятелно извършени научноизследователски активности. След това събраните данни са подложени на разнообразни статистико-математически анализи (честотно разпределение, корелационен анализ, Т-тест, Хи-квадрат и др.), извършени с помощта на компютърна

² БАН, Институт за български език. Нов правописен речник на българския език. София, Хейзъл, 2002.

програма (SPSS), а получените резултати са илюстрирани с таблици и с черно-бели и цветни графики.

В трета глава от дисертационния труд е публикуван анализът на получените резултати, който е изключително богат и подробно представен, но е разпределен в твърде много рубрики. Струва ми се, че би било по-четивно и по-въздействащо, ако рубриците се окрупнят. Например първата от тях може да бъде посветена на анализа на резултатите от първичната психодиагностика, втората – на тези от вторичната и т.н. Иначе благодарение на първичната психодиагностика, осъществена по отношение на цялата изследвана съвкупност, се проследява актуалното състояние на агресивността сред учениците. С помощта на теста на Бъс-Дюрки са регистрирани различия между момчета и момичета по отношение на различните видове агресия. Представени са и резултатите по скалите за агресия и за депресия съобразно приложения въпросник (Батоева, Попов, Драголова, 2007), които свидетелстват, че момчетата демонстрират по-високи равнища на агресивност в сравнение с момичетата, а по отношение на депресията – стойностите са в норма и няма статистически значими различия по пол. Извършен е и корелационен анализ, изследващ силата и посоката на корелационните взаимовръзки между агресия и депресия. Направена е също така първична психодиагностика на оценките на агресивното поведение на учениците от страна на учителите и родителите, като първите (учителите) изглеждат по-критични в позицията си за разлика от вторите (родителите), които са по-снизходителни. След прилагането на проективната методика се потвърждава наличието на агресивност в поведението на голяма част от изследваните лица.

По същия модел и в същата последователност в трета глава са представени и анализирани резултатите, получени от извършването на първичната диагностика по съответните показатели в основната и в контролната група. Смятам, че и следващата поредица резултати от вторичната психодиагностика, включващи сравнения с първичната психодиагностика във връзка с различните видове агресивност, агресия и депресия, оценки от страна на родители и учители, характеристики на емоционалната сфера на изследваните лица в основната група, би могла да бъде самостоятелно обособена и така ще бъде по-ясно разграничена от другата публикувана научна информация.

По-нататък в текста е направена оценка на ефективността на проведения психолого-педагогически експеримент, като за целта са сравнени резултатите на основната и контролната група във връзка с различните видове агресивност (тест на Бъс-Дюрки), агресия и депресия, оценки от родители и учители, специфика на емоционалната сфера. В края на този изключително богат емпиричен материал, С. Николова формулира конкретни изводи, отделя място за дискусия и препоръки.

На основата на всички посочени факти общото ми впечатление е, че е извършена огромна работа по създаването и апробирането на конкретна програма за формиране на самооценъчни и комуникативни компетенции за преодоляване на агресията в НУВ. Получените резултати свидетелстват, че практическото прилагане на тази програма може да доведе до чувствително намаляване на агресивните прояви в училище. Успехът на програмата обаче не би бил възможен без съвместните усилия на учителите, родителите и училищните психолози, като изисква от тях системни, постоянни и дългосрочни усилия и грижа за подрастващите по посока на формиране и утвърждаване на подходящи умения за самоконтрол, социално справяне и общуване с другите. Получените резултати демонстрират също така, че създаденият и апробиран модел за диагностика и превенция на агресивността в НУВ има своето специално място в училище благодарение на доказаната по емпиричен път ефективност.

III. Научни приноси в дисертационния труд

По отношение на научните приноси могат да се посочат няколко особености.

На първо място, считам, че във връзка с темата на дисертацията, напълно адекватно са представени водещите теоретични идеи и съвременните постижения на психологическата наука, които са в пряка връзка с проблемите и нуждите на образователната практика.

От съществено значение е фактът, че в дисертационния труд се прави актуален срез на реалната ситуация в конкретни училища по злободневната тема за агресията. Това свидетелства за адекватната научно-приложна ориентация на докторантката и нейната изследователска компетентност да планира и да проучва тема с конкретна приложна стойност, която е от научен, но и от значим обществен интерес.

На следващо място трябва да се отдаде дължимото на професионалните знания и умения на С. Николова да използва конкретни научноизследователски инструменти за целите на самостоятелно проведените от нея изследвания. На получените данни е извършена разнообразна статистико-математическа обработка, както и психологическа интерпретация, с помощта на която са разкрити и анализирани изключително детайлно особеностите на агресивното поведение сред изследваните ученици.

Получените резултати и направената психологическа интерпретация са поставени в основата на предложения от авторката и с доказана приложимост модел за диагностика и превенция на агресивността при ученици от НУВ. Този модел реално съдейства за обогатяване на научното познание относно изследваните психологически феномени и техните специфични проекции в социално-образователна среда. В рамките на модела е демонстрирано как може да се извършва психокорекция и превенция по темата за агресивността. Освен това е създадена и апробирана авторска програма за формиране на конкретни компетенции за преодоляване на агресията сред малките ученици, свързани със себепознание, самоконтрол и опознаване на другите и техните емоции. Извършен е и психолого-педагогически експеримент – нещо, което изключително рядко се прави в практиката и специално заслужава адмирации. Считам, че цялата публикувана в дисертацията информация може да бъде от непосредствена практическа полза за специалистите в образованието с оглед продължаване на усилията за внедряване на работещи програми за превенция и ефективно справяне с агресивните прояви на учениците.

IV. Критични бележки и препоръки

Към вече направените критични бележки по-горе в текста бих допълнила, че са нужни още малко усилия по посока на по-доброто структуриране на водещите теоретични постановки в психологията за същността и проявленията на агресията и другите сродни на нея понятия, представени в дисертацията. Това е отбелязано, защото не оставам с впечатление, че те са изяснени докрай, както и добре разграничени едно от друго. След изясняването на понятията е важно да се посочи с кое от тях ще се работи по-нататък в текста и дали другите сродни на него конструкти ще се използват като такива или просто като синоними, за да се избегнат повторения в отделни изречения. Обръщам внимание на известния факт, че научните текстове изискват задълбоченост и прецизност както при въвеждането, представянето и употребата на понятията, така и при анализа и интерпретацията на резултатите и при очертаването на различни научни закономерности.

Препоръчвам да се отдели по-голямо внимание и да се вложи повече старание при стилистичното, правописното, пунктуационното и графичното оформяне на научния текст.

По отношение на автореферата трябва да се отбележи, че като цяло той отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд. Но и тук обаче остава в сила вече направената препоръка за по-голяма прецизност не само в научноизследователската, но и в техническата част от работата по автореферата.

V. Заключение

В заключение считам, че дисертационният труд на тема „*Преодоляване на агресията и агресивното поведение в начална училищна възраст*“ отговаря на законовите и научните изисквания за такъв тип академични разработки. На основата на посочените по-горе факти относно структурата, съдържанието и реализацията на дисертационния труд, предлагам на Уважаемото научно жури да присъди ОНС „Доктор“ на Симона Василева Николова в област на висше образование – 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление – 3.2. Психология, научна специалност – Педагогическа и възрастова психология.

09.03.2020 г.

Рецензент (проф. дпсн Й. Янкулова):